

Vélemények a fenntarthatóságról – a jövő vezetőitől¹

Berényi László – Deutsch Nikolett

Miskolci Egyetem – Pécsi Tudományegyetem

A fenntartható fejlődés, a környezettudatos gazdálkodás és a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának fogalma, szerepe, megközelítése és eszközei az elméleti kutatások és a gyakorlati alkalmazások terén is évtizedek óta tartó tanulási folyamaton esnek át. Az egyéni vélemények, gondolatok és attitűdök meghatározók a téma szempontjából, hiszen hiába fejlesztik ki a kutatók, gyakorlati szakemberek a CSR eszközök sorát, ha az emberek azokat nem képesek vagy nem hajlandók alkalmazni, különösen szervezeti döntéshozói pozícióban. Így tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogyan vélekednek három hazai felsőoktatási intézmény hallgatói, mint a jövő vezetői a fenntartható fejlődéssel és a vállalatok társadalmi felelősségvállalásával kapcsolatos meghatározó kérdésekről.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, CSR, jövő generációk

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS A VALÓBAN FELELŐS VÁLLALATOK A fenntarthatósági irányzatok, eszközök és alkalmazásuk korlátai

A fenntartható fejlődés fogalma széles körben elfogadható, általános válasz volt a globális problémák megoldására. A Római Klub első eredményei, az 1972-ben megfogalmazott világmodellek és a katasztrófa elkerülése érdekében szorgalmazott gazdasági növekedés visszafogása általános ellenállást és elutasítást váltott ki. Bár a következő években világ- és európai szinten számos kezdeményezés látott napvilágot (konferenciák, akcióprogramok, kutatások stb. ld: Láng 2003), az óvatosság mindnek fontos jellemzője volt. A mintegy 15 évvel később elterjedt fenntartható fejlődés koncepciójában (Brundtland et al. 1988) is felfedezhető ez az óvatosság, ami a téma multidiszciplináris jellegénél fogva számos értelmezésre, megközelítésre és gyakorlati modell megalkotására adott lehetőséget. Ennek egyik vetületeként jelentek meg a fenntartható fejlődés elérési útjaival kapcsolatos eltérő elméleti megközelítések. Bár ezek a megközelítések mindannyian elfogadják a technológia, a vállalatok, az állam, és a fogyasztók, a társadalom szerepvállalásának fontosságát, a fenntartható fejlődés céljainak érvényesítése tekintetében más-más aspektusok szerepét állítják vizsgálatuk középpontjába.

A fenntarthatósági célok elérése tekintetében a technológia szerepvállalásának vizsgálata több elméleti irányzatban is megjelenik. Míg az ökohatékonysági kutatások (Schmidheiny 1992, von Weizsäcker et al. 1996) az erőforrások érzékenyebb és innovatívabb használatának, valamint a fokozatos és megtartó innovációknak a jelentőségét hangsúlyozzák, addig más szerzők (Grübler 1998; Kemp 2008) a radikális, szakító technológiák kifejlesztésében és diffúziójában látják a megoldás lehetőségét. Az ipari ökológia képviselői (McDonough, Braungart 1998; Fiksel 2009) abból indulnak ki, hogy az ipari folyamatok, termelési rendszerek olyan nyitott rendszerek, melyek a

természeti erőforrások igénybevétele és a környezet számottevő terhelése mellett működnek (Szépvölgyi 2010). Az ipari ökológia a természeti körfolyamatok zárt ciklusainak megismerésére és az ipari körfolyamatok ezen ismeretek alapján történő újratervezésére hívja fel a figyelmet, kiemelve a „bölcstől a sírig”, illetve a „bölcstől a bölcsőig” elvek, valamint az anyag- és energiaáramok nyomon követési módszertanának és az életciklus elemzéseknek a fontosságát. A természeti kapitalizmus irányzata (Hawken et al. 1999) a termékek szolgáltatásokkal való helyettesítésének, valamint az ökoszisztéma szolgáltatások „természeti tőkéjébe” történő befektetésnek a fontosságát hirdeti (Kerekes – Fogarassy 2006). A bio- és öko-mimikri (Benyus 1997; Marshall 2007) irányzat a gazdasági, társadalmi és környezeti célok együttes elérését a természeti környezetben tapasztalható problémamegoldások által inspirált fejlesztésektől várják. Ide sorolható továbbá a legújabb megközelítésnek számító „kék gazdaság” (Pauli 2010) elmélet is, mely a fenti irányzatok egyfajta összegzéseként a természet által inspirált, a lokális feltételeket alapul vevő, a helyi gazdasági kölcsönkapcsolatokat ösztönző, a zárt ciklusokat támogató környezeti, társadalmi és gazdasági előnyökkel kecsegtető innovációk szükségességét hangsúlyozza.

Az állami szerepvállalást vizsgáló kutatások azokra a politikai és intézményi megállapodásokra, eszközökre fókuszálnak, melyek a fenntartható fejlődés felé vezető folyamatot támogathatják. Fontos megemlíteni, hogy a hagyományos szabályozási és beavatkozási eszközök szerepének, alkalmazhatóságának és hatékonyságának vizsgálata (Fucskó és tsai. 2001; Pataki és tsai. 2003) mellett megjelentek a társadalmi részvétel (Bass et al. 1995; Bela et al. 2003), valamint a reflexív kormányzási modell (Voss et al. 2006) létjogosultságát tárgyaló munkák is.

A fogyasztók, illetve a társadalom szerepvállalásának tanulmányozása tekintetében a szociológiai és marketing témájú kutatások emelhetők ki, melyek szerint a tár-

sadalmi értékek, konvenciók, gyakorlatok, és rutinok változtatása lehet a fenntarthatósági célok elérésének záloga. A fogyasztási és életvitelbeli változások direkt és indirekt módon segíthetik a környezetszennyezés csökkentését, megelőzését, a természeti erőforrások „racionális használatát”, sőt az új technológiák elfogadását is befolyásolják (Nagy 2011; Schäfferné 2008).

A környezettudatos vállalati magatartás szerepét előtérbe állító kutatások azt feltételezik, hogy a vállalatok tevékenységének, magatartásának, stratégiáinak zöldítése a kulcs a fenntarthatósági célkitűzések eléréséhez. A kutatások egyik irányát a multinacionális (Pralhad, Hammond 2002), illetve a kis- és közepes vállalatok (Wüstenhagen et al. 2008, Vickers et al. 2009) szerepének vizsgálata adja. A kutatások másik irányát a környezettudatos gazdálkodás versenyelőnyt biztosító természetének tanulmányozása (Porter, van der Linde 1995, Lee, Green 1994, King, Lenox 2002), valamint a vállalati környezettudatosság mértékének és szintjeinek definiálása, a különböző környezetvédelmi stratégiák tipologizálása (Baranyi 2001, Pataki 2000), illetve a fenntarthatóság és a vállalatok társadalmi felelősségvállalás kapcsolatának vizsgálata (Szlávik – Csigéné 2005, Málóvics 2009) képezik. A harmadik fő kutatási áramlatot a vállalatok környezeti teljesítményértékelésének, környezetmenedzsment rendszereinek és módszereinek elemzése és értékelése képezi (pl. Kerekes – Kindler 1997; Csutora – Kerekes 2004; Berényi 2007). A környezettudatos gazdálkodás e módszertani és technikai támogatása sokat fejlődött, közülük néhányat emelnénk ki:

- A makroszintű teljesítmény mérésének megreformálását célzó kezdeményezések sorában hamar népszerű lett Wackernagel és Rees (1996) ökolábnym-számítása, ami új alapokra helyezi a környezeti teljesítmény mérését. Ráadásul nem csak országokra és régiókra alkalmazható, vállalatok és magánszemélyek számára is alkalmazható a fejlesztések eredményeképpen.

- Engel környezeti térképezése 1997 óta (magyarul 2000-ben jelent meg) megmutatja, hogy a kis- és közepes méretű vállalatok és egyéb szervezetek is bekapcsolódhatnak a fenntarthatósági fejlesztésekbe.
- 1992-ben jelent meg a BSI 7750-es környezeti menedzsment szabványa, amit 1997-ben követett az ISO 14001 szabványának első kiadása. Velük – először – a vállalatok leírást kaptak ahhoz, hogy szervezeti koordinációs eszközeik újragondolásával hogyan integrálhatják a környezetvédelem kérdéseit működésükbe.
- 1997-ben indult útjára a Global Reporting Initiatives, ami ma az egyik legátfogóbb fenntarthatósági mutatószám- és egységes jelentéstételi rendszer a világon.
- 1999-ben jelent meg az ISO 14031 szabványa, ami az ISO egyéb vállalatirányítási szabványaival összehangolható módon ad útmutatást a környezeti teljesítmény értékeléséhez.
- Hasonló tendencia figyelhető meg a társadalmi felelősségvállalás eszköztárának gazdagodása terén is, gondoljunk csak az SA8000, OHSAS 18001, AA1000, vagy az ISO 26000 rendszerekre.

A sor hosszasan folytatható, azonban minden technika kapcsán felmerül a kérdés, hogy miért nem sikerült átütő, alapvető változásokat elérni mind a mai napig. A fenntarthatóság sokszor inkább tehernek tűnik a vállalatok számára, azt elsősorban jogszabályi kötelezettségeik teljesítése során, illetve pályázati programok „öszöntésére” veszik figyelembe. A valóban önkéntes alkalmazók köre szűk, az alkalmazás színvonala pedig gyakran kérdéses. Kutatásaink alapján a legfontosabb okokat (a gazdasági érdekeken túl) az alábbiakban tudjuk összefoglalni:

- Információhiány leküzdése: a környezetvédelem és társadalmi problémák szempontjából releváns külső és belső információk megszerzése nem egyszerű.

A monitoring rendszerek kiépítése és működtetése idő- és költségigényes, sőt megfelelő szakértelem nélkül az információk relevanciájának megállapítása nehéz. Sasvári és társainak (2014) kutatásai rámutatnak, hogy az informatika háttér dinamikus fejlődése mellett is jelentősek a különböző típusú és méretű vállalatok közötti eltérések a vezetői információs rendszerük kiterjedtségében és színvonalában. A kis- és közepes vállalatok pedig gyakran még a rendelkezésükre álló informatikai és számítástechnikai eszközök által nyújtott lehetőségeket sem képesek kihasználni.

- Oktatás és képzés hiányosságainak megszüntetése: a fenntartható cselekvések nem képzelhetők el anélkül, hogy az emberek tisztában lennének a környezet és környezetvédelem fogalmaival, illetve olyan szakmai ismeretanyag elsajátítása nélkül, amelyek rugalmas lehetőséget biztosítanak a fenntarthatóság értékeinek figyelembe vételére a döntések során. Az oktatásokat már óvodás-kisiskolás korban el kell kezdeni, viszont a felnőttek esetében is figyelmet kell rá fordítani (attitűdjeik, megszokásaik, kialakult véleményrendszerük miatt azonban ez már nehéz, erre épül tanulmányunk empirikus része).
- Források elérhetőségének biztosítása: a környezetvédelem által nyújtott előnyök egy része a folyamatok átgondolásával és ésszerűbb szervezésével elérhető. A változás azonban gyakran csak jelentős többletráfordítással érhető el, amit a vállalatok – különösen magas hitelkamatok mellett – nem tudnak vállalni. Segítséget jelenthetnek a pályázati finanszírozási források, azonban nehéz a vállalati lehetőségeket a program előírásaival összehangolni.
- Stratégiai szemlélet erősítése: a stratégiai gondolkodás fontossága egyre szélesebb körben ismert, gyakorlati alkalmazása azonban még ma sem általános. A vállalatok jelentős része

a napi gondok nyomása alatt nem tud – vagy nem akar – így gondolkodni és cselekedni.

A fenntartható fejlődés különböző kutatási irányzatainak megállapításai alapján kijelenthető, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti értelemben vett fenntarthatóság koncepciójának gyakorlatba ültetésének útjában olyan komplex, rosszul strukturált és permanens akadályok állnak, melyek radikális változásokat, változtatásokat igényelnek valamennyi szint és szereplő részéről. Ennek értelmében az egyének, vállalatok, állami és magán szervezetek, technológiák és intézmények nemcsak a fenntarthatósági problematika kialakulásának, hanem feloldásának is részesei. Annak érdekében tehát, hogy a jelen igényeinek kielégítése mellett a jövő generációk életlehetőségei se lehetetlenüljenek el, élettudományi, természettudományi, műszaki tudományi és társadalomtudományi fejlesztésekre egyaránt szükség van.

A gazdálkodástudományok szerepe nem csak a fenntarthatóság finanszírozásának biztosításával kapcsolatban jelennek meg, a szervezési feladatokban, az emberek igényeinek megismerésében és a kommunikáció területén is kamatoztathatók eredményeik.

Valóban felelős vállalatok és az üzleti felfogás

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) gondolata (Ackerman, Bauer 1976) még a fenntartható fejlődés elve előtt megjelent, azonban azzal együtt vált igazán ismertté. A környezetvédelem és társadalom problémáival való foglalkozást egyértelműen üzleti kategóriaként kezeli. Tóth (2007) mutatja be a valóban felelős vállalatok koncepcióját, ami a témát magasabb szintre emeli. Alapelvei (minimális szállítási távolság, maximális igazságosság, ökonomizmus kerülése, optimális szervezeti méret megtartása és fenntartható termékek előállítása) azokat a beavatkozási területeket ragadják meg, amelyek mentén valódi

1. táblázat: Etikai kódexek lehetséges szerep

Kirakatdísz	Ha az etikai kódex csak azért készül el, hogy „legyen ilyen a szervezetnél”, akkor nincs gyakorlati haszna. Az ilyen szabályozás láthatóan felületes, többértelmű és zavaró válaszokat ad az etikai kérdésekre.
Szabálygyűjtemény	Az etikai kódex tartalmazhat szabályokat, ettől azonban fontosabb, hogy értékeket fogalmazzon meg. Negatív felhangú szabálygyűjteményé akkor degradálódik az etikai kódex, ha az csupán a dolgozók számonkérésének alapját jelenti.
Tükör	Az etikai kódex visszatükrözi, ezáltal megerősíti az elvárt, elfogadható viselkedést.
Irányjelző	Az etikai kódex egyfajta iránytű, ami megmutatja a helyes és helytelen viselkedést. Az alkalmazottakon túl ezt hasznosíthatják a külső partnerek és a szervezet leendő munkavállalói is.
Pajzs	A működő etikai szabályozás pajzsként védi a szervezetet helytelen viselkedéstől.
Segítség	Az etikai kódex segít bizalmat ébreszteni és fenntartani az érintettekben, emelni a szervezet jó hírét, ugyanakkor segít a szervezet tagjainak döntéseik meghozásában is.
Füstjelző	Az etikai kódexhez mérve a működés tapasztalatait az füstjelzőként működhet, azaz felhívhatja a figyelmet a helytelen tendenciákra mielőtt komolyabb baj történik.
Alap	A minőségpolitikához vagy környezeti politikához hasonlóan működve az etikai kódex keretet nyújt etikai tartalmú programok kidolgozásához, továbbá hatékonyságuk értékeléséhez.
Első lépés	Az etikai kódex elkészítése az első lépés az etikus (szempontunkból a fenntartható) szervezeti működéshez. A kódex önmagában nem garantálja az etikus viselkedést, ahhoz szükség van a szervezetszabályozás egyéb eszközeire is.

Forrás: Szegedi (2012) alapján

„Annak érdekében tehát, hogy a jelen igényeinek kielégítése mellett a jövő generációk életlehetőségei se lehetetlenüljenek el, élettudományi, természettudományi, műszaki tudományi és társadalomtudományi fejlesztésekre egyaránt szükség van.”

fejlődés érhető el. Kritikus kérdés, hogy a vállalatok vallott felelőssége valódi alapon nyugszik-e, vagy csupán keretet ad a fogyasztók meggyőzésére, akár megtévesztésre (Orosdy 2006; Putzer 2010). Szegedi (2012) az etikai kódexek tartalma és szerepe alapján közelíti meg a kérdést, tanulmányának kategóriái általában is jól kifejezik a témához való hozzáállást (1. táblázat).

A kutatók szinte mindig visszatérnek Friedman (1970) gondolatához, azaz, hogy a vállalatok feladata a tulajdonosok jólétének maximalizálása, a fenntarthatósági intézkedések pedig ezt csökkentik (kivéve, ha az ilyen intézkedés a jövőbeli magasabb jövedelem megszerzése érdekében történik), illetve, hogy a vállalatok lehetnek-e morális ágensek, mert a moralitás a (magán) személyeknél értelmezhető fogalom.

A szervezeteket azonban emberek alkotják, tulajdonosként, vezetőként, alkalmazottként, sőt a vevők is emberek, vagy csoportjaikat emberek alkotják. A döntéseket és szabályokat nem a vállalat, hanem emberek hozzák, azaz a vállalat teljesítménye mögött valamilyen módon megjelennek az emberek érdekei és értékei. Ez a gondolatmenet egyaránt alkalmazható a valóban felelősen gondolkodó vállalatokra és azokra, akik csak üzleti lehetőséget látnak a zöldülésben. A „*hogyan*” kérdésére a különböző környezettudatossági modellek adnak választ, amelyek a marketing területén jelentek meg először. Nemcsicsné (2005) összefoglalása jól mutatja a nemzetközileg is széles körben ismert modellek fejlődését (2. táblázat).

Kutatásunkban a fentiek alapján az egyének véleményére, attitűdjeire helyeztük a hangsúlyt, hiszen a különböző környezet-

tudatos gazdálkodást illetve CSR-t támogató eszközök sikeres alkalmazása, továbbá a környezettudatosság és a CSR stratégiai szintre emelése jelentős mértékben múlik a döntéshozó egyének hozzáállásán, beállítottságán.

A JÖVŐ GENERÁCIÓ SZEREPE – EGY KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS ÉS ANNAK EREDMÉNYEI

A kutatás és a minta jellemzői

Empirikus kutatásunk nem tud és nem is akar minden eddig felvetett problémára választ adni. Tapasztalataink alapján kritikus elemként emeltük ki az egyén és szervezet viszonyát a fenntarthatósági kérdésekben. A fenntartható fejlődés magasabb szintjének elérése alapvető változásokat igényel az egyéni és szervezeti attitűdökben, feltételezi az ismeretek folyamatos bővülését, relevanciáját és elérhetőségét, azonban belátható, hogy ezekkel a gyakorlatban rövid távon nem lehet számolni. Ha az ismeretek bővítése és az attitűdök megváltoztatása csak hosszú távon érhető el, akkor a vészharang kongatására fordított energia helyett inkább arra kell törekedni, hogy a jelen lehetőségei mentén érnünk el minél jobb eredményeket.

A jelen tanulói, hallgatói a jövő dolgozói és vezetői lesznek. Mivel a személyiségjellemzők és attitűdök nehezen és lassan változtathatók meg, célszerűbb megismerni e réteg véleményét a fenntartható fejlődésről és vállalatirányításról. Lényegében arról van szó, hogy egyszerűbb az ismeretek és képességek szintjéhez illeszkedő menedzsment megoldásokat kialakítani, mint az embereket megváltoztatni. A tanulmány elején említett környezeti menedzsment technikák kiváló példák lehetnek arra, hogy megfelelő módszertan és kommunikáció mellett a sikeres alkalmazások köre jelentősen kibővíthető.

Felmérésünk egy elektronikusán, EVASYS rendszerben kezelt kérdőív segítségével vizsgálja felsőoktatásban tanulók véleményét a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos kérdésekben. A kérdőív kitöltése során a globális és helyi problémák, az egyes

2. táblázat: A (környezet)tudatos egyéni magatartás modelljeinek jellemzői

Szerző(k)	A modell neve	A modell fő megállapításai	A modell hozzáadott értéke	A modell hiányosságai
Dispoto 1977, Loundbury, Tournatsky 1977	Korai modellek	Az egyén ökológiai tudása jelentősen meghatározza az attitűdöket, majd a kettő együtt az egyén magatartását.	Kísérletek a tudás, az attitűdök és a cselekvés összefüggéseinek feltárására környezeti szempontból.	Leegyszerűsített, nem tükrözi a valóság komplexitását.
Ajzen-Fishbein, 1980	Az átgondolt cselekvés elmélete (TORA)	Az attitűd és a szubjektív norma, valamint ezek relatív fontossága a cselekvési szándékot befolyásolja, és ez utóbbi alakítja a magatartást. Az attitűdök mögött értékelő hiedelmek, a szubjektív norma mögött normatív hiedelmek állnak.	Az attitűd és a szubjektív norma megkülönböztetése és súlyozása, valamint a magatartást megelőző cselekvési szándék beépítése a modellbe.	Az egyén részéről racionális cselekvést feltételez; a cselekvési szándék és a cselekvés közti eltéréseket nem vizsgálja.
Ajzen 1985, 1991	A tervezett magatartás modellje (TPB)	Az attitűd és a szubjektív norma mellett az észlelt magatartásirányítás is – háttérben a rá vonatkozó hiedelmekkel – befolyásolja a cselekvési szándékot, sőt, közvetlenül a magatartást is.	Az észlelt magatartásirányítás fogalmának bevezetése, a TORA modell finomítása.	A cselekvési szándék és a magatartás viszonyát továbbra sem vizsgálja.
Hines et al. 1986	A felelős környezeti magatartás modellje	Az attitűdök, az észlelt magatartásirányítás, valamint az egyéni felelősségtudat befolyásolják a személyiségi szempontokat. Utóbbiak, valamint a környezeti problémák ismerete, a cselekvési stratégiák ismerete és a cselekvési képességek alakítják a cselekvési szándékot. A megvalósuló magatartásba emellett szituációs tényezők is beleszólnak.	A cselekvési szándékot befolyásoló tényezők kiterjesztése, valamint a cselekvési szándék és a magatartás eltéréseit magyarázó szituációs tényezők beépítése a modellbe.	Nem vizsgálja a környezeti problémák ismeretének az attitűdökre gyakorolt hatását, valamint közvetetten – a felelősségtudaton keresztül – veszi figyelembe az egyén értékrendszerét.
Kollmuss és Agyeman 2002	A környezet-tudatos magatartás modellje	Az egyén környezettudatos magatartását belső (motiváció, tudás, értékek, attitűdök, „tudatosság”, érzelmi kötődés, észlelt magatartásirányítás, felelősség és prioritások, szokások), valamint külső (intézményi, gazdasági, társadalmi-kulturális, politikai), továbbá demográfiai tényezők befolyásolják.	A belső és külső tényezők megkülönböztetése, valamint az ösztönző és hátráltató szempontok együttes szerepeltetése a modellben. A korábbi modellek fontosabb eredményeinek integrálása.	A modell meglehetősen bonyolult, az elemi közti összefüggések nehezen mérhetők, empirikus vizsgálatokra nemigen alkalmas.

Forrás: Nemcsicsné (2005, 23)

iparágak környezeti teljesítményének megítélésére, a CSR fogalmának értelmezésére, továbbá a jó vezetővé váláshoz és a fenntartható gondolkodást támogató személyes jellemzők értékelésére vonatkozóan kellett válaszokat adni skálás értékelés és többször választás segítségével. Tanulmányunkban egy általános helyzetkép bemutatása mellett arra keressük a választ, hogy van-e szignifikáns különbség az ország különböző területein tanulók között a fenti kérdések megítélésében. A vizsgálatokhoz összesen 397 fő, ebből a Pécsi Tudományegyetemről 115 fő, a Miskolci Egyetemről 181 fő, a Nyíregyházi Főiskoláról 101 fő válaszait dolgoztuk fel. A válaszadók 89%-a gazdasági területen tanul. A kérdőívek feldolgozását az SPSS 22.0 statisztikai elemző szoftver segítségével végeztük el. A reprezentativitás feltételének hiányában megállapításainkat a vizsgált minta vonatkozásában tettük meg.

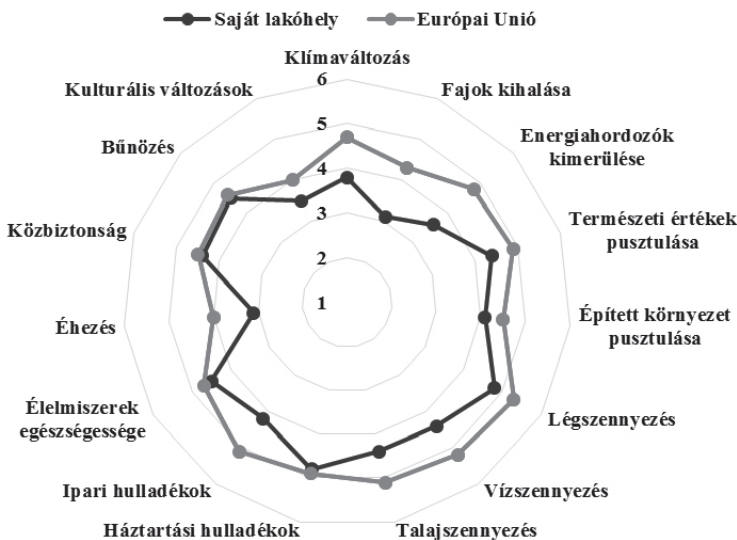
A globális problémák észlelése

A globális problémák ismerete és megértése kulcsfontosságú a fenntartható fejlődés irányába mutató akciók sikere szempontjából. A felmérés vizsgálta, hogy saját lakókörnyezetük, az Európai Unió

és a világ szintjén milyen problémákat tartanak hangsúlyosnak a válaszadók a fenntartható fejlődés szempontjából. Világszinten az energiahordozók kimerülését, a légszennyezést és a klímaváltozást emelték ki kritikus problémának, a sor végén pedig a közbiztonság kérdése, kulturális változások hatása és az épített környezet pusztulása áll. A hulladékok egyaránt alacsony értékkel szerepelnek, a háztartási hulladékokat mindössze 3 fő jelölte meg a 3 legkritikusabb tényező egyikeként. A fenntartható fejlődéssel kapcsolatban a gondolkodás középpontjában egyértelműen a természeti kérdések állnak. Az EU és saját lakóhelyük vonatkozásában a legtöbb kérdésben a saját lakókörnyezetüket jobbnak érzik a válaszadók (1-6 skálán értékelve, a magasabb érték a nagyobb problémát jelöli). Az 1. ábra összefoglalja az átlagos értékelés különbözőségeit. Látható, hogy a háztartási hulladékok, élelmiszerek egészségessége, közbiztonság és bűnözés esetében nem érzik jobbnak a válaszadók saját környezetüket az EU-nál.

A fenntartható fejlődés tartalmával kapcsolatos általános képet jól mutatja, ha sorrendbe állítjuk, milyen területeket

1. ábra: Fenntarthatósági problémák a saját lakóhely és az Európai Unió vonatkozásában



Forrás: Saját szerkesztés

jelöltek meg a válaszadók fontosnak, hangsúlyosnak a téma szempontjából. Nagyon vagy alapvetően fontosnak a környezetvédelmen túl a béke megteremtését és fenntartását, illetve a tudatos vásárlást jelölték meg (3. táblázat). Az élet olcsóbbá válását a válaszadók 62%-a 4-esre vagy 5-ösre értékelte a hatfokozatú skálán, 6-os értéket 17% jelölt meg.

A CSR szerepének érzékelése és a vezetői személyiségjegyek

A teljes minta közel fele nem tanult a CSR-ról, 40%-uk pedig felületesen. Részletesen csak minden tizedik válaszadó tanult róla, minden huszadik pedig nem tanulta, de érdeklődik a téma iránt. A felmérés nem reprezentatív, így átfogó következtetést nem

lehet levonni, és az intézmények közötti összehasonlítás sem célra vezető, de az eredmények utalnak arra, hogy a téma viszonylag kis figyelmet kap az oktatásban. A legjobb képet a pécsi rész minta mutatja, azonban 53%-uk itt is csak felületesen tanult a CSR-ról. A CSR tartalmáról a kérdőív állításokat tartalmaz, a válaszadóknak 1-6 skálán kellett megjelölniük, hogy mennyire értenek velük egyet. Az egyes intézmények hallgatóinak véleménye között lényeges eltérés nincs a legtöbb kérdésben. A válaszadók általában úgy vélik, hogy a CSR egy kiváló kommunikációs eszköz, mely hasznosnak bizonyulhat a fenntartható fejlődés céljainak elérése érdekében tett erőfeszítések terén. A 4. táblázat az átlagos értékek mellett növekvő sorba rendezve azt

3. táblázat: A fenntartható fejlődés tartalmi elemei

Fontosság	Teljes minta, 5 vagy 6-ot jelölők (%)	Teljes minta, 1 vagy 2-t jelölők (%)
Környezetvédelem	93,7	0,8
Béke megteremtése és fenntartása	79,4	2,5
Tudatos vásárlás	79,1	0,8
Társadalmi egyenlőség	61,9	2,5
Biotechnológiai újítások	60,2	4,6
Általában az ügyintézkések egyszerűsödése	55,7	8,1
Élet olcsóbbá válása	46,6	4,8
Vállalatok nyereségességének növekedése	34,7	14,6
Műszaki berendezések bővülése	33	10,4

Forrás: Saját szerkesztés

4. táblázat: A vállalatok társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos koncepciók megítélése (1-6 skálán)

CSR tartalma	Értékelések átlaga	Miskolc	Pécs	Nyíregyháza	Tartózkodók (teljes minta %-ban)
Egy kiváló marketingkommunikációs eszköz	4,6	4,6	4,7	4,5	9
Segítségével végre elérhetjük a fenntartható fejlődést	4,4	4,2	4,4	4,5	13
A vállalatok újabb eszköze a profit növelésére	3,8	3,8	3,7	4	13
Segít összefogni a vállalatok különböző irányú céljait és törekvéseit	4,2	4,2	4,2	4,3	14
Az ilyen akciók csupán elfedik a valódi problémákat	3,4	3,5	3,1	3,7	15
Csak nagyvállalatoknál lehet sikeres	3,4	3,5	3,1	3,7	17
Sokba kerül a megvalósítása	4,3	4,1	4,3	4,6	21

Forrás: Saját szerkesztés

is mutatja, hogy hányan nem tudták vagy akarták megítélni az állítás relevanciáját.

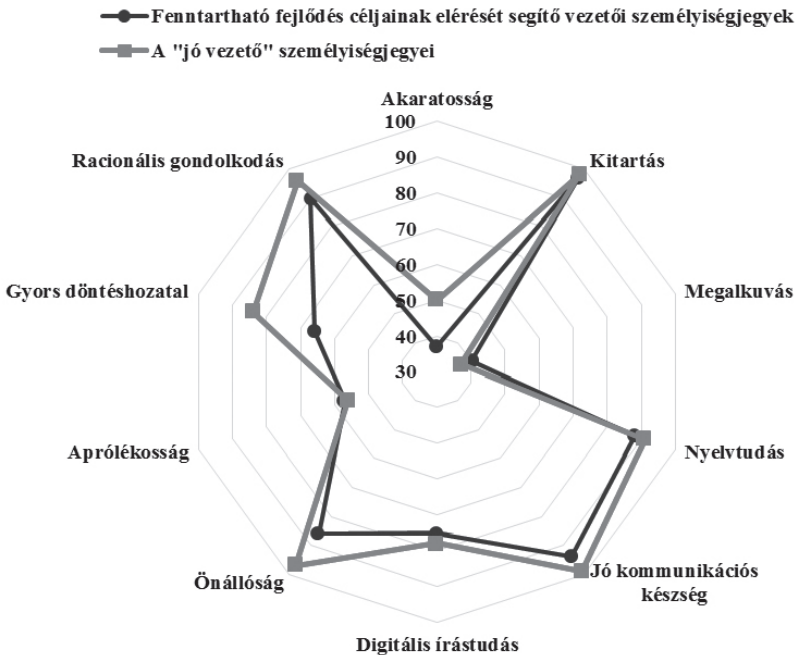
A Kruskal-Wallis nem-paraméteres eljárás alapján megállapítható (Jánosa 2011), hogy a CSR-ről szerzett ismeretek szintje általában véve nem befolyásolja a CSR-re vonatkozó állítások megítélését. Egyedül a CSR vállalati alkalmazhatósága kapcsán figyelhető meg, hogy a CSR-ről részletes ismerettel rendelkezők, illetve a CSR iránt érdeklődők általában véve elutasítják a CSR kizárólagos nagyvállalati alkalmazhatóságát.

A vezetésemleletek korai iskolai nagy hangsúlyt fektettek a jó vezető személyiségjegyeire. Véleményünk szerint a környezettudatos cselekvések sem függetlenek a személyes jellemzőktől és kompetenciáktól. A felmérés arra keresi a választ, hogy az egyes jellemzők segítik vagy gátolják a fenntarthatóbb gondolkodást, illetve mennyiben járulnak hozzá a jó vezetővé váláshoz. A vizsgált jellemzők

a fenntartható fejlődéshez és az élethosszig tartó tanuláshoz kapcsolódó kompetencia-kutatások által fontosnak tartott jellemzők közül kerültek kiválasztásra. A teljes minta vonatkozásában kijelenthető, hogy a jó vezetővé váláshoz és a fenntartható fejlődéshez szükséges vezetői személyiségjegyek között a korrelációs mutatók alapján közepes együttmozgás tapasztalható. A 2. ábra foglalja össze a teljes mintára vonatkozóan azon válaszadók arányát, akik a 6 fokozatú értékelési skálán 5-ös vagy 6-os értéket jelöltek meg az egyes, a fenntarthatóságot és a jó vezetővé válást is támogató jellemzőket.

A változók átlagértékei alapján megállapítható, hogy a válaszadók szerint a fenntartható fejlődést leginkább a kitartás, a nyelvtudás, a jó kommunikációs készség és a racionális gondolkodás tudja elősegíteni. Az akaratosság és megalkuvás megítélése vegyes (nagyon szórtak a válaszok), mindkettő esetén a válaszadók 34%-a gondolja

2. ábra: A „jó vezetők” személyiségjegyei és a fenntartható fejlődés céljainak elérését segítő vezetői személyiségjegyek



Forrás: Saját szerkesztés

úgy, hogy ezek inkább gátló tényezők. A válaszok alapján a jó vezetővé válást ugyanazok a jellemzők támogatják, mint a fenntartható fejlődést, a megalkuvás megítélése is hasonló, azonban az akaratosság, az önállóság és a gyors döntéshozatal magasabb értékkel szerepel. Az elvégzett vizsgálatok eredménye, hogy a gazdasági és nem gazdasági területen tanuló kitöltők véleményei között jelentős eltérések nem mutathatók ki. Míg a jó vezetők személyiségjegyei kapcsán a szenvedélyesség megítélése terén tapasztalható eltérés a gazdasági és nem gazdasági szakokra járó hallgatók véleményei között, a fenntartható fejlődés céljainak elérését segítő vezetői személyiségjegyek vonatkozásában a nem gazdasági képzésre járó hallgatók általában fontosabbnak tartják az aprólékosságot, mint a gazdasági területen tanulók.

Az egyes iparágak környezeti hatásairól alkotott vélemények és az elhelyezkedési aspirációk

A válaszadók az energiaipart, a gépgyártást és a járműgyártást, a papíripar és az elektronikai ipart tartják leginkább környezetszennyezőnek, míg a mezőgazdaságot, logisztikát, a kereskedelmet és a vendéglátást, turizmust a legkevésbé. A felmérés alapján a legtöbbet az energiaipar, a mezőgazdaság, az elektronikai ipar és a járműgyártás tesz a környezetvédelmi problémákért, míg a leggyengébb teljesítményt a bányászatnak, a textiliparnak és az építőiparnak tulajdonítanak. A CSR-ről szerzett ismereteket is figyelembe véve az elvégzett elemzések alapján kijelenthető, hogy a CSR-ről részletesebb ismeretekkel rendelkezők átlagosan jóval környezetszennyezőbbnek ítélik meg a növénytermesztést, mint a CSR témakörében nem, vagy csak részben járatos, illetve a téma iránt érdeklődő válaszadók. Érdemes megemlíteni továbbá, hogy a CSR-ről nem tanultak részmintája tekinti a legkevésbé környezetszennyezőnek a turizmus és a gépgyártás ágazatait, míg a CSR témaköre iránt érdeklődők átlagosan környezetterhelőbbnek ítélik meg a szállítás-logisztika

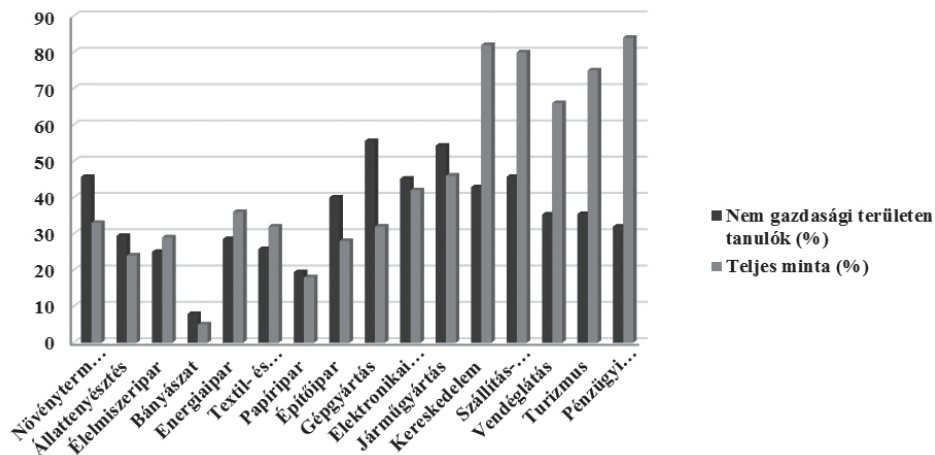
ágazatát, mint a többi kitöltő. Összességében a hallgatói válaszok nincsenek összhangban a szakmai véleményekkel, azonban amennyiben azok a hallgatók értékrendjét tükrözik, a jövő vezetőinek döntéseiben is meg fognak jelenni.

Azon túl, hogy a megkérdezettek mely iparágakat tartják környezetszennyezőnek, vagy éppen éllovasnak a fenntartható fejlődés elérésében, érdekes megvizsgálni a jövő generáció elhelyezkedési elképzeléseit is. A legnépszerűbbek a pénzügyi szektor, a kereskedelem, a logisztika, a turizmus és a vendéglátás, a válaszadók ötöde-negyede nem tudja eldönteni, dolgozna-e itt:

- A pénzügyi szektor összességében 84% számára vonzó, Pécssett 92%-ot mutat a felmérés.
- A kereskedelemben 82% dolgozna szívesen, legmagasabb értéket (85%) a nyíregyházi részmintát mutat.
- A szállítás-logisztika 80% számára vonzó, az eltérés azonban jelentős a részminták között: Nyíregyházán 85%, Pécssett viszont csak 73% dolgozna ezen a területen szívesen.
- A turizmus 75%, a vendéglátás pedig 65% számára jelentene megfelelő munkahelyet. Ki kell emelni a nyíregyházi mintát, ahol előbbi területen 85%, utóbbin pedig 81% dolgozna.
- A mezőgazdaság és élelmiszeripar a legkevésbé vonzó, továbbá az elektronikai ipar és a járműgyártás is megosztotta a válaszadókat, több mint felük határozottan nem szeretne ott dolgozni.

Mivel a válaszadók többsége gazdasági területen tanul, érdemes külön vizsgálni a nem gazdasági területek hallgatóinak elhelyezkedési elképzeléseit is. Ahogyan azt a 3. ábra is jól illusztrálja, e részintá hallgatói számára – a teljes mintához viszonyítva – nagyobb vonzerővel bír a gépgyártás, az építőipar, a járműgyártás, az elektronikai ipar, járműgyártás, a növénytermesztés és a bányászat. Érdemes megemlíteni továbbá, hogy a megkérdezettek egyes ágazatok környezeti terheléséről, illetve az egyes

3. ábra: Elhelyezkedési elképzelések a teljes minta és a nem gazdasági területen tanulók vonatkozásában



Forrás: Saját szerkesztés

ágazatok fenntarthatósági erőfeszítéseiről alkotott egyéni véleményei és elhelyezkedési aspirációi között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat.

Véleménykülbségek az egyes felsőoktatási intézmények hallgatói között

Kérdőíves felmérésünk egyik célja volt, hogy megvizsgáljuk, vajon van-e lehetőség a teljes mintát homogén csoportokra bontani, illetve, hogy jelentkezik-e különbség az egyes felsőoktatási intézmény hallgatóinak a fenntartható fejlődéssel, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásával, az egyes iparágak környezeti hatásaival és a fenntartható fejlődés céljainak elérését segítő vezetői személyiségjegyekkel kapcsolatos megítéléseiben. Ennek érdekében az egyes kérdéscsoportokhoz tartozó változókat, és a kérdőív valamennyi változóját figyelembe véve is több klaszteranalízist futtatunk le a mintán. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy ezen elemzések egyike sem adott olyan eredményt, melynél kielégítő lenne a besorolások magyarázó ereje, illetve amelyek további érdemi megállapítások alapjául szolgálhatnának. Mindezt figyelembe véve kijelenthető, hogy a kérdőíves felmérés alapján a megkérdezettek vonatkozásában

nem játszik döntő szerepet, hogy mely felsőoktatási intézményben folytatják tanulmányaikat.

KÖVETKEZTETÉSEK

A vállalat környezettudatosság, társadalmi felelősségvállalás fejlesztésének létjogosultsága egyre kevésbé megkérdőjelezhető. Ahogyan arra a különböző szakirodalmi források is rávilágítanak, a társadalom, az állam és a technológia mellett a vállalatoknak is döntő szerepük van a fenntartható fejlődés céljainak elérésében. Ahogyan azt tanulmányunkban bemutattuk mind a környezettudatos gazdálkodás, mind a társadalmi felelősségvállalás vonatkozásában számtalan eszköz áll a rendelkezésünkre. Ezen eszközök alkalmazásának sikeressége, a vállalati környezettudatosság és társadalmi felelősségvállalás terén történő érdemi előrelépés azonban a döntéshozatalban részt vevő egyének attitűdjének is függvénye. Kutatásunkban arra kerestük a választ hogyan vélekednek a jövő potenciális vezetői a fenntartható fejlődés, az egyes ágazatok környezettudatosságának, és a vállalati társadalmi felelősségvállalás meghatározó kérdéseiről. Zárszóként a 397 fős egyetemi hallgatói mintánk vonatkozásában tett megállapításaink közül a két – jövő

szempontjából meghatározó – legfontosabb következtetést szeretnénk kiemelni. Egyrészt, kedvező jelnek tekinthető, hogy a megkérdezettek véleménye szerint a fenntartható fejlődés érdekében tett erőfeszítéseket támogató személyiségjegyek a jó vezetőkre jellemző személyiségjegyek között is megtalálhatók, másrészt a megkérdezettek válaszai alapján fontosnak tartjuk hangsúlyozni az oktatás és tudástranszfer vélemény és attitűd-befolyásoló szerepét.

JEGYZET

1 Deutsch Nikolett publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

HIVATKOZÁSOK

Ackerman, R. W. and Bauer, R. A. (1976), *Corporate Social Performance: The Modern Dilemma*, Reston, VA: Reston Publishing

Baranyi Á. (2001), *Környezetvédelmi stratégiátípusok a magyarországi feldolgozóipari vállalatok körében*, PhD-értekezés, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/155/1/baranyi_arpad.pdf, Letöltve: 2007.07.21.

Bass, S., Dalal-Clayton, B. and Pretty, J. (1995), *Participation in Strategies for Sustainable Development*, *Environmental Planning Group*, International Institute for Environment and Development, <http://www.poptel.org.uk/nssd/pdf/IIED08.pdf>, Letöltve: 2005.02.16.

Bela Gy. – Pataki Gy. – Valené Kelemen Á. (2003): *Társadalmi részvétel a környezetpolitikai döntéshozatalban (döntéstámogató eszközök és értékelési eljárások alkalmazása)*, A BKÁE Környezettudományi Intézetének tanulmányai 20. sz., [http://www.kka.hu/Kozosseg_i_Adattar/esemeny.nsf/35a4c7792a06710bc1257019002977ad/b4573e6f81ea2ebdcl25702e003f41c2/\\$FILE/20_szam.pdf](http://www.kka.hu/Kozosseg_i_Adattar/esemeny.nsf/35a4c7792a06710bc1257019002977ad/b4573e6f81ea2ebdcl25702e003f41c2/$FILE/20_szam.pdf), Letöltve: 2010.02.11.

Benyus, J. M. (1997), *Biomimicry – Innovation Inspired by Nature*, New York: William Morrow

Berényi L. (2007): *A fenntarthatóság szervezeti szintű értékelése*, PhD-értekezés, Kézirat, ME

Brundtland, G. H. (ed.), *Közös Jövők*, Budapest: Mezőgazda Kiadó, 1988

Csutora M. – Kerekes S. (2004), *A környezetbarát vállalatirányítás eszközei*, Budapest: KJK-KERSZÖV

Engel, H. W. (2000), *Öko-térképezés – Szemléletes, egyszer és gyakorlatias eszköz kisvállalkozások*

és kézműves üzemek környezeti teljesítményének felmérésére és javítására, Budapest: KÖVET

Fiksel, J. (2009), *Design for Environment: A Guide to Sustainable Product Development*, New York: McGraw-Hill

Fucskó J., Kajner P., Marossy Z., Bela Gy. (2001), *A környezetterhelési díjak hatékonyságának, környezetpolitikai szerepének és bevezethetőségének vizsgálata*, MAKK, <http://www.zpok.hu/~makk>, Letöltve: 2009.08.12.

Friedman, M. (1970), „The social responsibility of business is to increase its profits”, *The New York Times*, September 13, 1970.

Grübler, A. (1998), *Technology and Global Change*, Cambridge: Cambridge University Press

Hawken, P., Lovins, A. B. and Lovins, L. H. (1999), *Natural Capitalism, The Next Industrial Revolution*, London: Earthscan

Jánosa A. (2011), *Adatelemzés SPSS használatával*, Budapest: Computerbooks

Kemp, R. (2008), „Sustainable technologies do not exist!”, in: DIME Conference *Innovation, Sustainability and Policy*, Bordeaux, 11-13. September 2008., <http://www.dime-eu.org/files/active/0/Kemp%20-%20Sustainable%20technologies%20do%20not%20exist%206-9-2008.pdf>, Letöltve: 2008.12.04.

Kerekes S. – Fogarassy Cs. (2006), *Környezetgazdálkodás, Fenntartható fejlődés*, Gödöllő: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar

Kerekes S. – Kindler J. (1997), *Vállalati környezetmenedzsment*, Budapest: Aula Kiadó

King, A. and Lenox, M. (2002), „Exploring the Locus of Profitable Pollution Reduction”, *Management Science*, **48** 2, pp.289-99

Láng I. (2003), *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*, Budapest: Agroinform Kiadó és Nyomda

Lee, B. W. and Green, K. (1994), „Towards Commercial and Environmental Excellence: A Green Portfolio Matrix”, *Business Strategy and the Environment*, **3** 3, pp.4-5

Marshall, A. (2007), *The Theory and Practice of Ecomimicry, Sustaining Gondwana*, Working Paper Series, No. 3, http://strongercommunities.curtin.edu.au/local/pdf/Gondwana_Working_Papers_Issue3.pdf, Letöltve: 2010.04.05.

Málovics Gy. (2009), *A vállalati fenntarthatóság érintettközpontú vizsgálata*, PhD-értekezés, http://www.rphd.ktk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Vedes/Malovics_Gyorgy_disszertacio.pdf, Letöltve: 2011.02.10

McDonough, W. and Braungart, M. (1998), „The Next Industrial Revolution”, *The Atlantic*, October, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1998/10/the-next-industrial-revolution/4695>, Letöltve: 2005.08.11.

Nagy Sz. (2011), *Fenntartható fogvasztás*, Miskolc: ME-GTK

Nemcsicsné Zsóka Á. (2005), *Következetesség és rések a környezettudatos szervezeti magatartásban*, PhD-értekezés, Kézirat, BCE.

- Orosdy B. (2006), „Az ökomarketing három szintje”, *Marketing & Menedzsment*, **40** 5-6, 19-25. old.
- Pataki Gy. (2000), *Az ökológiailag fenntartható vállalat*, PhD-értekezés, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/199/1/pataki_gyorgy.pdf, Letöltve: 2008.04.23.
- Pataki Gy., Bela Gy., Kohlheb N. (2003), *Verseyképesség és környezetvédelem*, PM Kutatási Füzetek, 5. http://www1.pm.gov.hu/web%5CChome.nsf/portalaricles/.../5.fuz_040107.pdf, Letöltve: 2010.04.15.
- Pauli, G. (2010), *Kék gazdaság, 10 év 100 innováció 100 millió munkahely, A Római Klub jelentése*, Pécs: PTE-KTK Kiadó
- Porter, M. and van der Linde, C. (1995), „Green and Competitive”, *Harvard Business Review*, **73** 5, pp.120-34
- Prahalad, C. K. and Hammond, A. (2002), „Serving the World's Poor, Profitably”, *Harvard Business Review*, **80** 9, pp.48-57
- Putzer, P. E. (2010), „A társadalmi felelősségvállalás másik arca”, in Csépe A. (szerk): *Új marketing világtrend- MOK 2010*, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 372-82. old.
- Sasvári, P., Rauch, W., Szabó, J. (2014), *Diverse Reasons for Implementing Business Information Systems: The Example of Typical Usage Patterns of Business Information Systems among Austrian and Hungarian Business Enterprises*, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing
- Schäfferné, Dudás K. (2008), *A környezettudatos-ság többszintű értelmezése és a környezettudatos fogyasztói magatartás vizsgálata*, PhD-értekezés, Kézirat, PTE
- Schmidheiny, S. (1992), *Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment*, Business Council of Sustainable Development, Cambridge, MA: MIT Press
- Szegedi, K. (2012), „Hazai nagyvállalati etikai kódexek tartalmi elemzése”, *Vezetéstudomány*, **43** K SZ, 47-55. old.
- Szépvolgyi J. (2010), „Fenntartható fejlődés – ipari ökológia – kémia”, *Magyar Tudomány*, **17** 3, 260-9. old.
- Szlávik J. – Csigéné Nagypál N. (2005), „A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) és a fenntarthatóság”, In: *Tudásalapú társadalom*, Tudásteremtés – Tudástranszfer, Értékrendváltás: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar V. Nemzetközi Konferencia, Miskolc, Lillafüred, 2005.05.11-12., II. kötet 5-11.
- Tóth G. (2007), *A Valóban Felelős Vállalat: A fenntarthatatlan fejlődésről, a vállalatok társadalmi felelősségének (CSR) eszközeiről és a mélyebb stratégiai megközelítésről*, Budapest: KÖVET
- Vickers, I., Vaze, P., Corr, L., Kasparova, E. and Lyon, F. (2009), *SMEs in a Low Carbon Economy*, http://eprints.mdx.ac.uk/4163/1/SMEs_in_a_low_carbon_economy.pdf, Letöltve: 2009.03.17.
- Voss A., Bauknecht, D. and Kemp, R. (2006), *Reflexive Governance for Sustainable Development*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Wackernagel, M. and Rees, W. (1996), *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, Gabriola Island: New Society Publishers
- Weizsäcker, E. von, Lovins, A. B. and Lovins, L. H. (1997), *Factor Four, Doubling Wealth, Halving Resource Use, The New Report to the Club of Rome*, London: Earthscan
- Wüstenhagen, R., Hamschmidt, J., Sharma, S. and Starik, M. (2008), *Sustainable Innovation and Entrepreneurship*, Cheltenham: Edward Elgar

Berényi László PhD, egyetemi docens

szvblaci@uni-miskolc.hu
Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Kar
Vezetéstudományi Intézet

Deutsch Nikolett PhD, adjunktus

deutschn@ktk.pte.hu
Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Gazdálkodástudományi Intézet

Individual Opinions Regarding Sustainability – from the Potential Leaders of the Future

The concepts, methods, tools and roles of sustainable development, environmental conscious operation and corporate social responsibility have been undergoing through a decades of learning. However concepts, tools and methods are useless until corporate decision makers are not be able to or do not want to address these questions in a strategically consequent manner. That is why individual attitudes, views, opinions and behaviour regarding sustainability and corporate social responsiveness of the next generations of leaders should be examined. In this paper the authors attempt to demonstrate how students of three Hungarian HEIs approach these issues.

László Berényi – Nikolett Deutsch